

OKUMA UĞRAŞI

AKŞİT GÖKTÜRK, Mayıs 2001/YKY/160 s.

ISBN:9753637624

Özge YILMAZ

Işık Üniversitesi

1988 yılında kaybettiğimiz dilbilimci, edebiyatçı ve çeviribilimci Prof. Dr. Akşit Göktürk, İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün yanı sıra, çeşitli dönemlerde İngiltere'de Nottingham ve Almanya'da Konstanz Üniversiteleri'nde de çalışmalarda bulunmuştur. Göktürk, 1974-1975 yılları arasında Alexander von Humboldt kuruluşu vasıtasıyla Konstanz Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalarını kapsayan "Okuma Uğraşı" adlı yapıtında "Alımlama Estetiği" alanında Türkçe'de önemli bir kaynak yaratmıştır. Beş bölümden oluşan kitap, metnin okur tarafından nasıl alımlandığını ve anlamlandırıldığını incelemektedir.

Göktürk kitabına, sanatın belli bulguları ileten bir iletişim olduğunu belirterek başlar. Sanat aynı zamanda dil bütünü üzerine inşa edilen "kendine özgü bir dil"dir. Ancak sanatın iletildiği bilgiler, sadece sanat bağlamında geçerlilik kazanır. "Doğal dil" sanat iletisinde değişikliğe uğrayarak yeni işlevler edinir. Yazar, her iletişim dizgesinin kendine özgü bir dili, bu dilin de öğeleri olduğunu dile getirir. Kuşkusuz öğelerin de birbirlerine eklenme kuralları vardır. Her dil, belirli bir dünyayı imler (fizik dili, müzik dili, vb.) Yazın dili ise, sürekli değişen insanlık durumunu dile getirirken, dilin gündelik kullanımındaki anlamlardan uzaklaşır.

Yazar, kitabın ilk bölümü olan "Dilbilim ile Metin"de günümüzde sanat yapıtına bir dehanın ürünü olarak bakılmamasının altını çizer ve yazınsal metnin, soyut felsefe kuramları yerine kendi dilsel yapısıyla açıklanmakta olduğunu belirtir. Bu noktada devreye giren dilbilim, geleneksel dilbilim

kuralları çerçevesinde açıklamalar getirdiği için, yazın metninin estetik boyutunu, tümce-ötesi iletişim örgülerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Günümüzde dilbilimsel yaklaşımlar tümce-ötesi ilişkilere de yönelmekte, bunu yaparken de “Dilsel öğeleri bir metnin bütünlüğünde birleştiren nedir?” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu sorunun yanıtı Harweg için “dildeki adillerin ilişkileri”yken; Bellert, Herakleitos felsefesinin her şeyin bir akış içinde anlamlandığını ileri süren tezinden yola çıkarak metinde ardarda yer alan tümcelerin bir anlam çerçevesi, bir anlambilimsel bağlam oluşturduğunu söyler. Koch ise bütünü oluşturanın “konu” olduğu kanısındadır. Tüm bu yaklaşımların metnin dilbilimsel somut varlığına fazlaca bağlı kalarak tarihsel-kültürel-toplumsal bağlamlarının etkilerini görmezden geldiklerini de eklemeliyiz.

Metni tek başına ele almak yerine dil içinde, dildeki tüm metin türlerinin içerisinde yer aldığı öbekte görmek önemlidir. Değişik iletişim biçimlerini metnin türleri olarak öbek öbek ayırmak da yararlı olabilir. Göktürk bunu belirttikten sonra, bir dildeki tüm metin türlerini saptayıp ayırt etmeye yarayacak ilkelerin henüz bulgulanamadığını söyler:

Austin’e göre söz-eylem, hem iletişimin temel birimi, hem de bir kullanım bağlamı içindeki sözcüddür. Her söz, kullanıldığı yerdeki ilişkiler açısından anlamlandırılmalıdır. Yazınsal iletişim açısından bakıldığında metindışı toplumsal, kültürel öğeler de işin içine girer.

“Geleneksek Yaklaşımlar” adlı bölümde ise yazar “Yazınsal iletişime geleneksel bakış ne olmuştur?” sorusunu sorar okuyucuya. Aristoteles’den bu yana başvuru olan türler kurumu, çağımızda geçerliliğini yitirmektedir. Dildeki yazınsal olmayan kullanımların yazınsallaşması (şarkı sözü, reklam metni, vb.) kaçınılmazdır. Ya da yazınsal türlerin birbirlerinin alanına kayması (destan, roman, öykü, vb.) iç içe geçmesi günümüzde ender rastlanan bir durum değildir. Hatta yazınsal yapıları belirli bir türün kalın çizgileriyle tanımlanmak gittikçe zorlaşmakta, -belki de-anlamsızlaşmaktadır. Dolayısıyla bir yazınsal metnin kuramı, geleneksel ana örneklerden değil, dilin bütünü içindeki iletişim dizgelerinden, bu dizgelerin birbiriyle olan ilişkisi sonucu farklı çağlarda farklı yazınsal biçimler oluşturmalarından yola çıkmalıdır. Göktürk özetle “Yazınsal metni yazınsal yapan, biçimsel ya da yüzeydeki anlambilimsel özellikleri değil, ilettiği anlamlarla, sunduğu dünyanın niteliğidir.” der

Akşit Göktürk “Kurmaca Kavramı” başlıklı bölümde “Kurmaca metnin sunduğu anlam, metindışı gerçek deneyler dünyasının somut anlamlarıyla

örtüşmez” der. Öyleyse kurmaca metnin göndergesi nasıl bulunacaktır? Bazı metinler, kurmaca olmalarına rağmen gerçek olguları yansıtmaya savındadır. Öte yandan, kurmaca metin kavramı, kimi geleneksel yazın türlerini kapsamı dışında bırakabilir. Örneğin “fable” türünü. Çünkü “fable”ın göndergesi kıssadan hisse olarak bellidir. Kurmaca metin kavramı, yazın öğretimi açısından çok önemlidir. Bu sayede kişi bir romanın tarih kitabı, tarih kitabının da bir roman gibi okunamayacağını öğrenir. İkisi arasındaki farkı bilir.

Bir metnin göndergesi iki yoldan oluşur: Metin ile yaşam gerçekleri arasındaki ilişkiden doğan “ayrık göndergelilik” ve metnin kendi içindeki değişik yapısal ilişkisinden doğan “öz göndergelilik”.

Kurmaca metinler, belirli bir tarihsel ve kültürel kalıp içinde de olsa evrensel, temel duyguları, ilişkileri ele alır. Akşit Göktürk bunu açıklamak için Tess ve Emma Bovary karakterlerini örnek verir. Bu karakterler tarihsel kişiliklerdir, ama içinde yer aldıkları ilişki yapıları hemen her toplumda ve zamanda geçerlidir.

Pratik kullanıma hizmet eden metinlerde anlamın yaşama bağlanması zor değildir. Örneğin bahçıvanlık kitabındaki ‘gül’, bahçemizdeki ‘gül’dür. Peki ya Fuzuli’nin şiirindeki ‘gül’? Kurmaca metin okurun ilgisini sözcüklerin somut ve soyut anlamları arasındaki ilişkiye yöneltir. Dolayısıyla bu metinler çoğunlukla öz-göndergelidir. Aynı şekilde bilimsel metinler de öz-göndermeli metinlerdir.

“Canlı Metin” isimli bölümde yazar, kurmaca metnin somut bir gerçek göndergeye bağlanamaz olmasının, gerçekle ilişkisi olmadığı anlamına gelmediğinin altını çizer. Kurmaca iletişimde önemli olan, metnin neyi anlattığından çok metnin okurda uyandırmak istediğidir. Dolayısıyla metnin okunuşunda “metin-gerçek ilişkisi” ve “metin-okur ilişkisi” olmak üzere iki temel ilişki vardır. Ayrıca yazınsal dil, söz-eylem kuramının bir yönüyle, ‘bir sözde açıkça söylenmeyen şeyin, o sözün kullanıldığı bağlamdan çıkarılabileceği’ ilkesiyle ilişkilidir. Söylenmeyenin söylenenden çıkarılabileceği ilkesi, yazınsal söylemin başat öğelerinden biridir.

Kurmaca metin, Morris’in “İkonik gösterge” kavramı ile benzerlikler taşır. Eco’nun da belirttiği gibi; ikonik gösterge bir nesneyi değil, onun algılanış biçimini dile getirir. Yazınsal metin de aynı şekilde önceden belli bir göndergeyi değil, belli algı süreçlerini sergiler. Yazar belirli tarihsel dönemleri, anlamları, mekanları seçerek kurar metnini. Sonra da bu seçilen öğeleri bir ilkeyle birleştirir. Dolayısıyla bildik tarihsel dönemler, amlalar, mekanlar

alışılmış geçerliliklerini yitirip yeni bileşimlere girmiş olur. Alışılmışın yeni bir bağlamda sunulduğu da okurun hayalgücünü harekete geçirir ve okur, anlamı arayarak metnin göndergesine doğru yol almaya başlar.

Yazar, kurmaca metnin gereçlerini toplumsal tarihsel değer dizgeleri, yazdığı dildeki tüm metinler ve toplumsal-kültürel bağlam alanlarından seçer. Metnin gereçler donanımı, okurun bireysel yaşantısıyla örtüşüyorsa metnin örtük anlamları sınırlı, örtüşmüyorsa zengindir.

Richards, Mukarovsky ve Empson'ın öncülüğünü yaptığı gelenekçi yaklaşım, yazımsal dili ölçüt-dilden bir sapma olarak görmüştür. Fakat Mukarovsky bazı kuralların yıkılmasının yeni anlamlar yarattığını da söyler. Demek ki yazınsallık hem ölçüt dil kurallarının, hem de geleneksel estetik kuralların kırılmasıyla var olur.

Metinlerin kavranışında yazarın seçmesiyle oluşmuş ön-alandaki yan anlamın, hem metnin hem de kültürün oluşturduğu art-alan üstünde kavranması zorunluluğu vardır. Ön-Alan Art-Alan ilişkisi, metnin güdüm kurgusunun da temelini oluşturur.

İzlek ile kavrayış çevreninin oluşturduğu özgüdümlü ortak yapı, metnin anlamı sergileyişteki temel birleştirme kurallarını sunar. Metnin iletişimiye, bu kurallarla bütünlenir. Metnin dünyayla ilişkisini okurun alımlayan bilincine aktaran yapı budur. Bu yapı üç farklı biçimde işler: 'Gerçek yaşam olgularına karşıtlıktan doğan etki', 'Metiniçi görüşlerin birbiriyle karşıtlığı üstüne kurulu etki' ve 'Hızlı işlevli karmaşık etki'.

Akşit Göktürk çalışmasının sonunda Northrop Frye'in okuma etkinliğini iki yöne ayırmasından söz eder: İç doğrultulu okumada, anlamı metnin öğeleri arasındaki ilişkide ararız, anlam merkezli niteliktedir. Sözcüklerden yola çıkarak sözsel örgülerin anlamını geliştirmeye çalışırız. Merkezkaç nitelikli dış doğrultulu okumayla ise, okumamızın dışına çıkarak belleğimizdeki ilişkilere varırız. Okurun bilinci metnin bir aşamasında beklemediği türden bir durumla karşılaştığında, bellek hemen metnin öncesine gider ve yeni durumu metiniçi bir art-alana bağlamaya çalışır. Ancak bu yeni anlam, okunan her yeni satırla beraber değişebilir. Okuma ediminin okurun öznel geçmişi, şimdisi ve geleceğiyle ilgili olmasının altını çizerek, her okurun metni kendi kişisel tarihine göre yaşadığını söyleyen Akşit Göktürk'e göre okur, metinde aslında kendisini okur.